

УДК 340.12

Ольга Мельничук,

кандидат юридичних наук,

доцент, завідувач кафедри правознавства

Вінницького національного аграрного університету

ПОНЯТТЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В АСПЕКТІ ІНТЕГРАТИВНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У статті здійснена спроба теоретико-правового аналізу права на освіту через призму інтегративного підходу до праворозуміння. Наводяться характеристики права на освіту, які вказують на його належність до єдиної системи прав людини і громадянина. Пропонується авторська дефініція права людини та громадянина на освіту.

Ключові слова: право на освіту, інтегративна юриспруденція, концепції праворозуміння.

У доволі мінливому сучасному світі переосмислюються погляди вчених на ті чи інші правові явища. Не є винятком і таке актуальне питання, як поняття права людини та громадянина на освіту. У юридичній науці склалися різні підходи щодо з'ясування цього поняття. Аналіз наукових праць дає підстави автору стверджувати, що розуміння права на освіту «пережило» сприйняття його в різні історичні періоди життя людства і як природного права, і як виключно права позитивного. Нині дослідники все більше схиляються до думки, що застосування цих теорій однобічно розкриває сутність того чи іншого правового явища і тому такий підхід виглядає неефективним, пропонуючи як альтернативу інтегративне праворозуміння.

На думку Н. Оніщенко, при виявленні сутності та природи правових дефініцій «необхідний комплексний інтегративний підхід, що містить формально-логічні, лінгвістичні, філософські, історичні, соціологічні, психологічні та спеціально-юридичні обґрунтування цього феномену» [1]. Вказуючи на цінність інтегративного праворозуміння, І. Тімуш зазначає, що «основною проблемою синтетичної правової теорії має бути досягнення системної цілісності юриспруденції шляхом комплексного підходу до правоосмислення й правореалізації, а практика застосування такої теорії передбачає пошук та здійснення форм рівноваги між інтересами особистої свободи та інтересами суспільного блага» [2].

З огляду на вищезазначене вважаємо,

що доречним та корисним є дослідження права на освіту в контексті інтегративної юриспруденції. Така потреба пояснюється, по-перше, комплексним підходом до правових явищ, яким й оперує інтегративне правознавство, по-друге, недостатнім вивченням права на освіту в означеному аспекті. Все це обумовлює важливість, теоретичну та практичну значимість даного наукового дослідження.

Теоретичною базою нашого дослідження стали наукові розвідки таких вчених, як Н. Белякович, А. Колодій, А. Олійник, Н. Оніщенко, О. Петришин, П. Рабінович, С. Римаренко, Ф. Рудич, В. Сіренко, В. Спаська, Р. Стефанчук, І. Тімуш та ін.

Метою цієї статті є теоретико-правовий аналіз права на освіту з позиції інтегративного праворозуміння.

Однією з гострих дискусій природно-правової та нормативно-позитивістської теорій є питання про природність прав людини. На наш погляд, даючи відповідь на дане питання, інтегративна юриспруденція дозволяє синтезувати найбільш вагомі положення однієї та іншої концепцій і вивести «дискретне ціле». Так, з позиції природно-правової юриспруденції право людини на освіту є природним, невід'ємним, загальним і рівним для всіх однойменних суб'єктів, не залежить від волі держави, не дається нею і не повинно ніким відбиратися. В аспекті інтегративної юриспруденції визнаємо, що право людини на освіту є природним, але не внаслідок природного (досупільного) походження,

а, як зазначає І. Тімуш, «природність... має своє коріння у їхній природженості — притаманності індивідові в тому, що він народився людиною як суспільною істотою, а отже, автоматично набуває правового статусу, котрий визначається сутнісними характеристиками самого суспільства. Найголовнішою ж з таких характеристик є його поєднаність певними узагальненими, «спільними для всіх» (звідки, власне, етимологічно й походить саме поняття «суспільного») цільовими, нормативними, ціннісними та іншими буттєвими мірилами» [3].

Значний внесок у розвиток уявлень про становлення особи як суб'єкта суспільних відносин зробили представники соціологічного праворозуміння, які показали, що соціум є реальним буттям людини, дійсністю, творцем якої є сама людина. Обґрунтовуючи соціальне обумовлення прав людини, Н. Белякович вказує, що «соціальна дійсність є не лише безпосереднє буття її суб'єкта, а й результат історичного опосередкування його діяльності — це світ, в якому зафіксована дійсність самої історії» [4].

Освоєння об'єктивної реальності, перетворення природи на суспільні предмети здійснюється людиною. І відбувається таке освоєння завдяки активній життєдіяльності самої особи. У цьому процесі природно накопичуються певні знання, виникає потреба їх передавати наступним поколінням, оскільки це навіть є умовою самозбереження людського роду. Людині, як істоті суспільній, «властиво розвиватися, творити, створювати нове, накопичувати досвід, знання в тій чи іншій сфері і, звичайно, передавати напрацьоване і пізнане іншим поколінням, в чому, власне, й полягає сутність освіти» [5].

Таким чином, активна позиція самої людини значною мірою забезпечує появу в неї певних благ та можливість володіння і користування ними. Для такої активності неабияке значення мають її природні дані — розумові, психічні, фізичні показники. Відтак, «біологічне й соціальне в людині є з самого моменту її народження не двома різними сутностями, а факторами системної детермінації єдиного процесу життєдіяльності людини, що забезпечує цілісний і гармонійний розвиток її особистості» [6].

Тобто у змісті прав людини проявляю-

ться її потреби як біосоціальної істоти. За твердженням П. Рабіновича, «будь-яке право людини — це право на задоволення певних її потреб» [7]. Потреби людини і громадянина навчатись і передавати набутий досвід є рушійною силою формування права на освіту. З одного боку, потреба здобувати знання, формувати вміння і навички, всебічно розвиватися є об'єктивною необхідністю людини і громадянина, вона обумовлена матеріальними умовами суспільства, після її усвідомлення стає внутрішнім прагненням особи здобути освіту, а з другого, потреба людини мати певну освіту детермінована інтересами всього суспільства — виховати освічену людину як запоруку подальшого розвитку, досягнення прогресу людства, рівноваги, соціального партнерства у взаємовідносинах «особа—суспільство». Вважаємо, що в праві людини на освіту органічно поєднуються та виражаються як інтереси особи, так і всього суспільства.

З природністю права на освіту тісно пов'язана така властивість, яку його невід'ємний характер, який вказує на нерозривний зв'язок цієї можливості з особою носія. Особа не може відмовитися від права на освіту, їй не можна заборонити користуватися ним, це право не може передаватися будь-кому іншому.

Щодо твердження про неможливість передачі права на освіту будь-кому, то необхідно дати деякі пояснення. Адже законодавець визначив сукупність прав та обов'язків для батьків або осіб, які їх замінюють, реалізація яких компенсує неповну дієздатність їх дітей, наприклад, у сфері загальної середньої освіти. Та попри це батьки або особи, які їх замінюють, діючи в інтересах неповнолітніх дітей, не набувають права на освіту. У таких випадках здобувають знання, формують вміння, навички їх діти як учасники освітніх правовідносин, тому освітні права й обов'язки створюються для тих, хто вчиться, виховується.

Як зазначалося нами вище, права людини визнаються загальними. Вважаємо, що така характеристика, як загальність, адресується й праву на освіту, його слід визнати загальним в сенсі єдиного виміру суспільного життя, як таке, що властиве всім суб'єктам права: громадянам, іноземцям, особам без громадянства тощо. Воно не може належати лише

окремим суб'єктам. Нікому не може бути відмовлено у задоволенні можливості вчитися, виховуватися, гармонійно розвиватися. Положення про те, що право на освіту гарантується кожному, відображено у конституціях ряду держав (до прикладу назвемо Албанію, Бельгію, Білорусь, Болгарію, Іспанію, Польщу, Росію, Україну, Фінляндію). Вважаємо, що загальність права на освіту слід розуміти як можливість задоволення людиною та громадянином потреби у здобутті освіти незалежно від будь-яких ознак, які можуть ідентифікувати особу.

Право на освіту має бути не лише загальним, а й рівним для всіх. Природна рівність тлумачиться представниками концепції природного праворозуміння як така, що належить кожному від народження. Проте вченими доведено, що рівність не є природним станом людини і не розвивається природно, що, на відміну від свободи, яка виникає стихійно, рівність треба проектувати, вводити й регулювати [8]. Адже не можна ігнорувати той факт, що люди від природи за розумовими, психічними, фізичними показниками народжуються нерівними. Г. Гегель пояснював рівність прав людей наступним чином: «...За своєю природою люди бувають лише нерівними... те, що ми маємо цю рівність, що саме людина (а не так, як у Греції, Римі та ін., тільки деякі люди) є тим, що визнається за особистістю і має значення такої за законом, — це до такої міри мало існує від природи, що є скоріше лише продуктом і результатом усвідомлення найбільш глибокого принципу духу, а також всезагальності й культури його осмислення» [9].

Рівність права на освіту слід розуміти в сенсі певного ідеалу, як втілення принципів свободи, справедливості, поваги до прав іншого. Рівність права на освіту забезпечується визнанням її людьми та в цілому суспільством як певної цінності, якою повинні володіти та користуватися всі, з тим, щоб така можливість була у кожного. Усвідомлення людиною необхідності забезпечення рівності прав спонукає її до «...взаємовирівнювання вигод»; в іншому разі вона або втрачає ознаки доброї волі», або знижує свою ефективність через незбалансованість стосунків та протидію сторони, що опинилася у менш вигідному становищі і тим самим сприймає дані відносини як

несправедливі та такі, що принижують її гідність» [10].

Як бачимо, з'ясовуючи питання права на освіту та його рівності, в жодному разі не можна ігнорувати духовний фактор, адже будь-які явища соціального світу діють на людину не безпосередньо, а через її свідомість та культуру. Визнання принципу рівності права на освіту залежить від усвідомлення людиною та в цілому суспільством важливості та значимості цієї потреби. Тобто лише за умови віднесення людиною та суспільством потреби здобувати знання, формувати вміння, навички у ранг цінностей з'являється можливість надання цьому блага правового характеру. Наскільки велике значення духовності людини як детермінанти її прав, можна пересвідчитися на прикладі правоутворення. У його процесі норми, які не відповідають культурі, традиціям, менталітету народу в жодному разі не приживаються, «відсіюються» або ж залишаються «мертвими». Змістовним є твердження про те, що «духовність пронизує весь комплекс прав людини, включаючи їх ціннісне сприйняття і розуміння, активне прагнення до їх здійснення... визнання і повагу прав інших людей» [11].

Крім того, має бути не лише визнання самою людиною та загалом суспільством принципу рівності права на освіту, а й у самому соціумі повинні бути створені такі умови, які б вирівнювали природну нерівність людей. Загальновизнаним фактом є те, що без участі держави загальні та рівні правові можливості людини і громадянина здобути освіту не можуть бути забезпечені. Оскільки право на освіту значною мірою залежить від матеріального становища особи, то основне завдання влади повинно зводиться до того, щоб пом'якшити найрельєфніші прояви нерівності у сфері реалізації цього права шляхом створення системи соціального захисту, чим і сприяти вирівнюванню доходів населення. Одним із правомірних шляхів вирівнювання можливостей людей у здобутті освіти є передбачення державою на законодавчому рівні системи пільг тим, хто потребує соціального захисту. До встановлення пільг у сфері освіти слід підходити дуже виважено та не вдаватися до крайнощів, тут має бути врахований принцип справедливості, оскільки це питання є вкрай чутли-

ве. Держава зобов'язана створити умови для навчання дітей за державний кошт і, в першу чергу, це стосується малозабезпечених сімей. В. Спаська наголошує на тому, що державна влада повинна взяти на себе певні зобов'язання у сфері освіти, в тому числі обов'язок створити систему освіти і забезпечити правові основи її функціонування, завдяки чому будуть створені необхідні соціально-правові умови для реалізації права на освіту кожною людиною [12]. Таким чином, кожна держава має докласти максимум зусиль для забезпечення права на освіту шляхом створення належних умов для його гарантування, охорони та захисту.

Першим кроком для цього необхідне визнання державами права на освіту шляхом закріплення його у конституціях та внутрішньонаціональному законодавстві, а також на міжнародному рівні. Як влучно зазначає Р. О. Стефанчук, якщо природне право буде «визнаватись лише на рівні моральному без його подальшої юридичної об'єктивації, то це буде черговим декларативним правом, яке внаслідок відсутності гарантій його реалізації та охорони не може бути в повній мірі забезпечене силою державного примусу» [13]. Таким чином, існує необхідність подальшої юридизації права людини і громадянина на освіту. Переваги її очевидні, адже чітке визначення прав та обов'язків суб'єктів освітнього права, передбачення конкретного виду відповідальності держави за їх реалізацію на рівні законів є гарантією правопорядку в освітній сфері. Коли кожному учаснику освітніх правовідносин будуть чітко зрозумілі його права і обов'язки, він матиме свободу дій і рішень. Але попри велике значення нормативно-правових актів для регулювання суспільних відносин у сфері освіти, вони, взяті відірвано, поза системою соціально-економічних, політичних, духовних чинників, не здатні здійснити ефективний вплив, за принципом «один в полі не воїн». Прийняття ряду законодавчих актів у сфері освіти ще не є показником можливості їх реалізації.

У процесі забезпечення права на освіту покладатися лише на державу не варто, має бути розвиненою та ефективною вся система суспільного життя, тобто соціально-економічні, моральні, культурні, політичні, правові умови. Загалом во-

ни виступають реальною основою здійснення права на освіту, відіграють неабияку роль у забезпеченні даної можливості. Сказане можна підтвердити, співставивши можливість реалізації права на освіту у тих державах, для яких характерна соціальна напруга, економічна криза, політична нестабільність. Про це уперто свідчать факти. Так, за офіційними статистичними даними станом на 2009 рік, 8 тис. дітей в Україні не відвідували школи, лише 15% населення може реально забезпечити навчання своїх дітей [14]. Відтак, належні загальносоціальні та юридичні умови, взяті в єдності, у взаємоузгодженій системі, здатні створити той механізм, який може ефективно забезпечити право людини і громадянина на освіту.

На підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки.

Цінність інтегративної концепції праворозуміння полягає в тому, що вона дає можливість комплексно підійти до висвітлення юридичних явищ. Застосування інтегративного підходу до з'ясування сутності права на освіту дало можливість нам встановити його наступні характеристики. Зокрема право на освіту визнається природним, воно є невід'ємним від людини, загальним та рівним для кожного, детермінованим діалектичним поєднанням біологічних та соціокультурних умов розвитку, забезпечується державою та соціальним середовищем у цілому. Смысл, який вкладається в поняття природності, невід'ємності, загальності та рівності права на освіту слід розглядати не в силу власне самого факту народження людини, а в результаті діалектичного поєднання біологічних та соціокультурних чинників. Право на освіту може ефективно забезпечуватися шляхом взаємодії держави та загалом соціального середовища, в якому знаходиться людина і громадянин.

Наведені характеристики права на освіту показують, що воно є невід'ємною частиною єдиної системи прав людини і громадянина.

Грунтуючись на існуючих дефініціях прав людини і громадянина, які пропонують теоретики права та вчені-конституціоналісти, та врахувавши наведені нами характеристики права на освіту, пропонуємо наступне його авторське ви-

значення: «Право людини і громадянина на освіту — це правова можливість, визнана невід’ємною, загальною та рівною, яка необхідна для задоволення потреби особи у здобутті знань, формуванні умінь, навичок з метою гармонійного розвитку її та суспільства, що забезпечується державою, а також соціальним середовищем у цілому».

ПРИМІТКИ

1. Оніщенко Н. М. Категорії «дієвість» та «результативність» права як критерії реалізації конституційних положень / Н. М. Оніщенко // Судова апеляція. — 2009. — 33 (16). — С. 11.
2. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право : монографія / І. С. Тімуш. — К. : Атіка, 2009. — С. 86.
3. Там само. — С. 167.
4. Белякович Н. Н. Права человека и политика: философско-правовые основы / Н. Н. Белякович. — Минск : Амалфея, 2009. — С. 98.
5. Спасская В. В. Образовательные правоотношения: вопросы теории [Электронный ресурс] / В. В. Спасская. — Режим доступа : <http://www.lexed.ru/pravo/theory/spasskaya2005/>.
6. Белякович Н. Н. Зазнач. праця. — С. 101.
7. Рабінович П. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація / П. Рабінович // Право України. — 2010. — № 2. — С. 20.
8. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. — К. : Ін Юре, 2005. — Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. — С. 973.
9. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1977. — Т. 3. — С. 352—353.
10. Тімуш І. С. Зазнач. праця. — С. 168.
11. Белякович Н. Н. Зазнач. праця. — С. 120.
12. Спасская В. Зазнач. праця.
13. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко / Р. О. Стефанчук. — К : КНТ, 2008. — С. 128.
14. Сіренко В. Сучасний стан реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в Україні / В. Сіренко // Право України. — 2009. — № 4. — С. 27.

Мельничук Ольга. *Право на образование в аспекте интегративной юриспруденции.* В статье осуществлена попытка теоретико-правового анализа права на образование через призму интегративного подхода к правопониманию. Приводятся характеристики права на образование, которые указывают на его принадлежность к единой системе прав человека и гражданина. Предлагается авторская дефиниция права человека и гражданина на образование.

Ключевые слова: право на образование, интегративная юриспруденция, концепции правопонимания.

Melnychuk Olga. *Right to education in the aspect of integrative jurisprudence.*

In the article the attempt of theoretical and legal analysis of right is carried out to education through the prism of the integrative approach to legal comprehension. Descriptions are pointed rights to education, which specify on his belonging to the single system of human and citizen rights. Authorial definition of human and citizen right is offered on education.

Key words: right to education, integrative jurisprudence, conceptions of legal comprehension.